C.B.Ü. Fen Bilimleri Dergisi ISSN 1305-1385 C.B.U. Journal of Science
2.2 (2006) 135 – 139 2.2 (2006) 135 –139

ASAL YAKIN HALKALAR ÜZERİNE

Akın Osman ATAGÜN*

Erciyes Üniversitesi, Yozgat Fen Edebiyat Fakültesi, Matematik Bölümü, 66100 Yozgat, TÜRKİYE

Özet: Yakın-halkalarda asallığın bir çok farklı genelleştirilmesi çalışılmıştır. Bu çalışmada, asal yakın-halkalar için c_1-asal yakın-halkalar adıyla yeni bir genelleştirme verilmiştir. Bir N yakın-halkası üzerinde, c_1-N-grup kavramı tanımlanmış ve c_1-asal yakın-halkalar ile c_1-N-gruplar arasında literatüre uygun bir ilişki olduğu ispatlanmıştır. 1990 yılında Booth, Groenewald ve Veldsman tarafından tanıtılan e-asal yakın-halkaların, aynı zamanda c_1-asal olduğu ispatlanmıştır. Bunun tersinin yakın-halkanın sıfır-simetrik olması halinde bile doğru olmayacağına bir örnek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Asal yakın-halka, N-grup, e-asal*

ON PRIME NEAR-RINGS

Abstract: Several different generalizations of primeness in near-rings have been studied. In this study, a new generalization for prime near-rings called c_1-primeness has been given. On a near-ring N, the concept c_1-N-group has been defined and it has been proved that there is a relation, which is suitable in the literature, between c_1-prime near-rings and c_1-N-groups. It has been proved that the e-prime near-rings, defined by Booth, Groenewald and Veldsman in 1990, are also c_1-prime. An example has been given for the converse is not true even when N is zero-symmetric.

Key Words: *Prime near-ring, N-group, e-prime.*
MOS Classification. 16Y30.

---

*aoatagun@erciyes.edu.tr

1. GİRİŞ

Yakın-halkalarda asallık kavramı için bazı genelleştirmeler bir çok yazar tarafından tanımlanmıştır. [1] de Holcombe yakın-halkalar için üç farklı asallık kavramı üzerinde çalışmış ve bunları 0-, 1- ve 2-asal şeklinde adlandırmıştır. Groenewald bu kavramlar üzerinde yeni sonuçlar elde etmiş ve 3-asallık adıyla yeni bir genelleştirme vermiştir [2]. Booth, Groenewald ve Veldsman e-asallık adıyla farklı bir tanım ortaya koymuşlardır [3].

Bu çalışmada, bir N yakın-halkasında N-grupsallık kavramı tanıtılacak ve bunun yardımıyla c_1-asal yakın-halka olarak isimlendirilen, yukarıda belirtilen genelleştirmelere bir yenisi ilave edilecektir. Halkalarda karşılığı modüller olan, bir N yakın-halkasının N-grupları için, c_1-asal yakın-halka tanımına uygun olarak, c_1-N-grup kavramı tanıtılacak ve c_1-asal yakın-halkalar ile c_1-N-gruplar arasında literatüre uygun bir ilişki olduğu ispatlanacaktır. e-asal yakın-halkaların, aynı zamanda c_1-asal olduğu ispatlanmıştır. Fakat, bunun tersinin yakın-halkanın sıfır-simetrik olması durumunda dahi doğru olmayacağına bir örnek verilmiştir.

2. ÖNBİLGİLER

Bir N cümlesi, "+" ve "." şeklinde gösterilen iki ikili işlem ile, $(N,+)$ değişmeli olması gerekmeyen bir grup, $(N,.)$ bir yarı grup ve $\forall x,y,z \in N$ için $(x+y)z = xz+yz$ (sağdan dağılma) özelliklerini sağlıyorsa, $(N,+,.)$ üçlüsüne bir sağ yakın-halka denir.

Bu çalışma da, tüm yakın-halkalar sağ yakın-halka olarak alınacaktır. Bir N yakın-halkasında, $N_o = \{ n \in N : n0 = 0 \}$ cümlesine N yakın-halkasının sıfır-simetrik kısmı adı verilir. Eğer $N = N_o$ ise, N ye bir sıfır-simetrik yakın-halka denir.

N bir yakın-halka olsun. N üzerinde bir yakın-modül, ya da daha çok kullanılan ifadesiyle bir N-grup, aşağıdaki koşulları sağlayan bir Γ toplamsal grubu ile birlikte Γ üzerinde N nin bir işlemine (yani, $N\times\Gamma \to \Gamma, (x,\gamma) \mapsto x\gamma$ şeklindeki bir dönüşüme) denir: $\forall x,y \in N$ ve $\forall \gamma \in \Gamma$ için, $(x+y)\gamma = x\gamma + y\gamma$ ve $(xy)\gamma = x(y\gamma)$. N bir yakın-halka ve Γ bir N-grup olsun. Γ nın $N\Delta \subseteq \Delta$ (N-grup işlemi altında) şartını sağlayan bir Δ alt grubuna Γ nın bir N-alt grubu denir ve $\Delta \leq_N \Gamma$ ile gösterilir. Eğer $(0:\Gamma)_N = \{ n \in N : \forall\gamma \in \Gamma \ için \ n\gamma = 0 \} = \{0\}$ ise Γ ya bir faithful N-grup adı verilir.

N bir yakın-halka ve $A;B \subseteq N$ olsun. Bu durumda $AB = \{ ab : a \in A, b \in B \}$ şeklinde tanımlanacaktır. 1990 yılında Booth, Groenewald ve Veldsman [3] e-asal yakın-halka tanımını şu şekilde vermişlerdir: N bir yakın-halka olsun. Eğer $x, y \in N$, $0 \neq a \in N$ ve $\forall n \in N$ için $anx = any$ iken $x = y$ oluyorsa, N ye bir e-asal yakın-halka denir.1992 yılında Booth ve Groenewald [4] e-asal N-grup tanımını şu şekilde vermişlerdir: N bir yakın-halka ve Γ bir N-grup olsun. Eğer, $N\Gamma \neq 0_\Gamma$, $a \in N - (0:\Gamma)_N$, $\forall n \in N$ ve $\gamma_1, \gamma_2 \in \Gamma$ için $an\gamma_1 = an\gamma_2$ olması $\gamma_1 = \gamma_2$ olmasını gerektirir, $N0_\Gamma = 0_\Gamma$ şartları sağlanıyorsa Γ ya bir e-asal N-grup denir. e-asal yakın-halkalar ve e-asal N-gruplar arasında aşağıdaki gibi bir ilişki vardır: $0 \neq N$ bir yakın-halka olsun. Bu durumda N nin bir e-asal yakın-halka olması için gerek ve yeter şart N nin bir faithful e-asal N-grubu olmasıdır [4]. Bu çalışmada c_1-asal yakın-halkalar ile c_1-N-gruplar arasında yukarıdakine benzer bir ilişki olduğu da ispatlanacaktır.

Çalışmada tanımı verilmeyen kavramlar için [5] kaynak olarak alınabilir.

3. YAKIN-HALKALARDA GRUPSALLAR

Yakın-halka tanımından da görüleceği gibi, her halka aynı zamanda bir yakın-halkadır. Bu kesimde, sadece yakın-halkalar değil halkalar için de yeni bir yapı olan grupsallık kavramı tanıtılmıştır.

3.1 Tanım N bir yakın-halka ve $A \subseteq N$ olsun. Eğer $NA \leq N$ ise, yani $(NA,+)$ $(N,+)$ nın bir alt grubu ise, A ya bir N-grupsal denir ve $A \leq_c N$ ile gösterilir.

3.2 Lemma N bir yakın-halka olsun. Bu durumda N nin kendisi ve N nin tek noktalı her alt cümlesi bir N-grupsaldır.

İspat: $\forall n \in N$ için $(Nn,+)$, $(N,+)$ nın bir alt grubudur. Gerçekten, N bir sağ yakın-halka olduğundan $\forall x, y \in N$ için $xn - yn = (x - y)n \in Nn$ dir.

Yakın-halkalarda grupsallık kavramı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

3.3 Örnek Z tam sayılar halkasında $\{0,2\}$ ve $\{0,3\}$ alt cümleleri Z-grupsaldır. Fakat bunların birleşimi olan $\{0,2,3\}$ alt cümlesi bir Z-grupsal değildir. Buradan herhangi iki grupsalın birleşiminin yine bir grupsal olmak zorunda olmadığı görülür.

3.4 Örnek S_3 simetrik grubu üzerinde Çizelge 1 ile verilen işlemler altında tanımlanan N yakın-halkasını alalım [6, Example 3.7].

+	0	1	2	3	4	5
0	0	1	2	3	4	5
1	1	0	5	4	3	2
2	2	4	0	5	1	3
3	3	5	4	0	2	1
4	4	2	3	1	5	0
5	5	3	1	2	0	4

·	0	1	2	3	4	5
0	0	0	0	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1
2	1	1	3	2	2	3
3	1	1	2	3	3	2
4	0	0	5	4	4	5
5	0	0	4	5	5	4

Çizelge 1

Eğer $A=\{0\},\{1\}$ veya $\{0,1\}$ alınırsa, $NA=\{0,1\}$ ve dolayısıyla Çizelge 1 den de görüleceği gibi $A\leq_c N$ dir. N nin bunlar dışındaki tüm A alt cümleleri için $NA=N$ olduğundan yine $A\leq_c N$ dir. O halde N yakın-halkasının tüm alt cümleleri N-grupsaldır.

4. C_1-ASAL YAKIN-HALKALAR VE C_1-*N*-GRUPLAR

4.1 Tanım N bir yakın-halka olsun. Eğer $x,y\in N$ ve $\forall\, 0\neq A,B\leq_c N$ için $Ax=By$ olması $x=y$ olmasını gerektiriyorsa N ye bir c_1-asal yakın-halka adı verilir.

Bu tanıma benzer olarak aşağıdaki tanımı verebiliriz.

4.2 Tanım N bir yakın halka ve Γ bir N-grup olsun. Eğer $\gamma_1,\gamma_2\in\Gamma$ ve $\forall\, 0\neq A,B\leq_c N$ için $A\gamma_1=B\gamma_2$ olması $\gamma_1=\gamma_2$ olmasını gerektiriyorsa, Γ ya bir c_1-*N*-grup adı verilir.

Bir c_1-asal N yakın-halkası ile c_1-*N*-gruplar arasında aşağıdaki ilişki mevcuttur.

4.3 Önerme $0\neq N$ sıfır-simetrik bir yakın-halka olsun. Bu taktirde, N nin c_1-asal olması için gerek ve yeter koşul sıfırdan farklı bir Γ faithful c_1-*N*-grubunun mevcut olmasıdır.

İspat: N c_1-asal olsun. $\Gamma=N$ alınırsa ispatın birinci tarafı elde edilir. Yani N nin kendisi bir faithful c_1-*N*-gruptur. İspatın ikinci tarafı için, Γ nın sıfırdan farklı bir faithful c_1-*N*-grup olduğunu kabul edelim. $x,y\in N$ ve $\forall\, 0\neq A,B\leq_c N$ için $Ax=By$ olsun. Bu durumda $Ax-By=0$ dır. Dolayısıyla $\forall\gamma\in\Gamma$ için

$$\begin{aligned}(Ax-By)\gamma &= (Ax)\gamma-(By)\gamma\\ &= A(x\gamma)-B(y\gamma)=0\gamma=0\end{aligned}$$

dır. Burada $x\gamma=\gamma_1$, $y\gamma=\gamma_2$ diyelim. Dolayısıyla $A\gamma_1=B\gamma_2$ dir. Γ bir c_1-*N*-grup olduğundan $\gamma_1=\gamma_2$ dir. O halde $\forall\gamma\in\Gamma$ için $x\gamma=y\gamma$ ve buradan $(x-y)\gamma=0$ elde edilir. Γ faithful olduğundan $x-y\in(0:\Gamma)_N=0$, yani $x=y$ olur. Bu ise N nin c_1-asal olduğunu gösterir.

Aşağıdaki teorem c_1-asallık ve e-asallık arasındaki ilişkiyi vermektedir.

4.4 Teorem Her e-asal yakın-halka bir c_1-asal yakın-halkadır.

İspat: N bir e-asal yakın-halka, $x,y\in N$ ve $x\neq y$ olsun. O halde e-asallık tanımından $anx\neq any$ olacak şekilde bir $a\in N-\{0\}$ ve bir $n\in N$ vardır. 3.2. Lemma dan $\forall\, a,n\in N$ için $\{an\}\leq_c N$ dir. Eğer $A=B=\{an\}$ alınırsa, $Ax\neq By$ olacak şekilde $0\neq A,B\leq_c N$ elde edilir. Dolayısıyla N c_1-asaldır.

Bu teoremin tersi yakın-halkanın sıfır-simetrik olması durumunda dahi doğru değildir. Bunu göstermek için aşağıdaki örnek yeterlidir.

4.5 Örnek [7, example 4] $(N,+)$ mertebesi ≥ 3 olan bir grup olsun. Bu grup üzerinde çarpma işlemi,

$$xy = \begin{cases} x & , y \neq 0 \\ 0 & , y = 0 \end{cases}$$

ile tanımlanırsa N bir sıfır-simetrik sağ yakın-halka olur. N nin bir c_1-asal yakın-halka olduğunu gösterelim. $0 \neq x, y \in N$, $x \neq y$ alalım. $a, b \in N$, $a \neq b$ olmak üzere $A = \{0, a\}$ ve $B = \{0, b\}$ seçelim. Bu durumda $NA = NB = N$ olduğundan $0 \neq A, B \leq_c N$ dir. Bu durumda

$$\begin{aligned} Ax &= \{0, a\}x = \{0x, ax\} = \{0, a\} = A \neq B \\ &= By = \{0y, by\} = \{0, y\} \end{aligned}$$

yani $Ax \neq By$ elde edilir. Dolayısıyla N c_1-asaldır. Şimdi N nin e-asal olmadığını gösterelim. $0 \neq x, y \in N$, $x \neq y$ alalım. Bu durumda,

$$\begin{cases} xnx = xny = x & , n \neq 0 \\ xnx = xny = 0 & , n = 0 \end{cases}$$

yani $\forall\, n \in N$ için $xnx = xny$, fakat $x \neq y$ dir. Dolayısıyla N bir e-asal yakın-halka değildir.

KAYNAKLAR

1. Holcombe, W. L. M., Primitive near-rings, Doctoral Dissertation, University of Leeds, 1970.

2. Groenewald, N. J., Different Prime Ideals in Near-rings, Comm. Algebra, 10, 2667-2675, 1991.

3. Booth. G. L., Groenewald, N. J., Veldsman, S., A Kurosh-Amitsur Radical For Near-rings, Comm. Algebra 18, 3111-3122, 1990.

4. Booth. G. L., Groenewald, N. J., Equiprime Left Ideals and Equiprime N-groups of a Near-ring, Contributations to General Algebra 8, 25-38, 1992.

5. Pilz, G., Near-rings, 2nd. ed., Amsterdam, North-Holland, 1983.

6. Groenewald, N. J., Prime near-rings and Special Radicals, East-West J. of Math., 3, 147-162, 2001.

7. Booth. G. L., Groenewald, N. J., Different Prime Ideals in Near-rings II, Rings and Radicals (B. J. Gardner, Liu Shaoxue, R. Wiegandt (eds.)), Shijiazhaung 1994, Pitman Res. Notes Math., 346, 131-139, 1996.

Geliş Tarihi: 05/01/2006 *Kabul Tarihi: 09/05/2006*